

Dr hab. Witold Gieszczyński, prof. UWM
Instytut Historii
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Tadeusza Jana Długoborskiego, *Środowisko wiejskie w województwie łomżyńskim w latach 1975-1989. Przemiany gospodarcze i społeczno-polityczne*, Warszawa 2022, ss. 490 napisanej pod kierunkiem dr hab. Krzysztofa Sychowicza, Wydział Nauk Historycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Badania nad dziejami PRL mają już znaczący dorobek i bogatą literaturę. Jednak wiele zagadnień, szczególnie na poziomie lokalnym w dalszym ciągu oczekuje na rzetelne opracowanie. Toteż podjęcie przez Tadeusza Jana Długoborskiego badań naukowych z zakresu problematyki gospodarczej, ale także społeczno-politycznej środowiska wiejskiego w latach 1975-1989 na przykładzie województwa łomżyńskiego należy przyjąć z dużym zadowoleniem.

Przypomnijmy, że od 1 czerwca 1975 r. w PRL zaczął obowiązywać nowy dwustopniowy podział administracyjny kraju, który wprowadzono ustawą z 28 maja 1975 r. Tym samym utworzono 49 województw, likwidując przy tym powiaty jako pośredni szczebel administracyjny. Jednym z nowoutworzonych było województwo łomżyńskie o powierzchni 6684 km², które początkowo zamieszkiwało ok. 320 tys. osób. Znaczną jego część stanowiły użytki rolne oraz łąki. Warto też dodać, że województwo łomżyńskie było podzielone na 46 gmin, z których blisko 90 proc. było gminami wiejskimi lub miejsko-wiejskimi. Na terenach wiejskich zamieszkiwało ponad 70 proc. ludności, których głównym zajęciem, a zarazem źródłem utrzymania było rolnictwo. Wynika z tego, że województwo łomżyńskie od początku miało typowo rolniczy charakter. Zatem podjęcie badań na ten temat wydaje się celowe, a problematyka rozprawy doktorskiej jest jak najbardziej uzasadniona.

We wstępie recenzowanej rozprawy czytamy, iż w autor postawił sobie za cel przeprowadzenie analizy „trudnego losu” mieszkańców wsi łomżyńskiej w latach 1975-1989. (s. 10) Podkreślono przy tym, że w pracy „podjęta została próba odpowiedzi na pytania dotyczące przede wszystkim kierunków zmian polityki rolnej w Polsce Ludowej” na przykładzie województwa łomżyńskiego zwłaszcza „w kwestii założeń unowocześnienia gospodarki rolnej, strategii przystosowawczych mieszkańców wsi wobec uwarunkowań realnego socjalizmu, jak również wzajemnych relacji między PZPR a ZSL i SD”. (s. 10-11) W poszukiwaniach badawczych autora istotnym zagadnieniem pozostawała także tzw. sfera społeczna, wobec czego „analizie poddano również aspekty związane z oświatą, kulturą, ochroną zdrowia, ruchami młodzieżowymi i związkowymi oraz (...) rolą Kościoła”. (s. 11) W ten sposób autor pragnął wypełnić lukę jaka powstała „w dotychczasowej wiedzy o przemianach zachodzących na wsi” w regionie łomżyńskim” (s. 11). Należy dodać, że zarówno przed, jak i po roku 1989 pojawiały się opracowania odnoszące się do poruszanej przez autora tematyki, jednakże rozprawa mgr Tadeusza Jana Długoborskiego stanowi pierwszą, całościową próbę analizy problemów wsi w regionie łomżyńskim z perspektywy nowej rzeczywistości społeczno-politycznej.

Podstawę źródłową pracy można określić jako dość solidną, ponieważ autor dokonał kwerendy w sześciu archiwach. Z badawczego punktu widzenia szczególnie istotne okazały się dokumenty pochodzące z zasobu Archiwum Państwowego w Białymstoku. Oddział w Łomży. Są to m. in. protokoły z posiedzeń plenarnych KW PZPR w Łomży, protokoły z posiedzeń egzekutywy oraz sekretariatu KW PZPR, protokoły z posiedzeń Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej, protokoły z posiedzeń Wydziału Rolnego i Gospodarki Żywnościowej, Wydziału Organizacyjnego (Polityczno-Organizacyjnego), a także Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej (Agitacji

i Propagandy). Jak podkreśla sam autor istotną okazała się także analiza dokumentów zespołu akt Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łomży, m. in. protokołów z sesji WRN oraz z posiedzeń prezydium WRN. Z kolei kwerenda w Archiwum Powiatowym w Łomży zaowocowała wykorzystaniem przez autora protokołów z plenarnych posiedzeń oraz posiedzeń prezydium WK ZSL w Łomży. Istotną okazała się również kwerenda dokonana w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Wśród wykorzystanych dokumentów znalazły się m. in. protokoły z posiedzeń Biura Politycznego KC PZPR, Wydziału Rolnego (Wydziału Rolnego i Gospodarki Żywnościowej), a także Centralnej Komisji do Walki ze Spekulacją. Kwerendę archiwalną uzupełniają materiały z Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i Białymstoku oraz z Archiwum Gminnego w Kołakach Kościelnych.

Z wykorzystanych w pracy źródeł drukowanych należy odnotować przede wszystkim akty normatywne, najczęściej drukowane w Dzienniku Ustaw, Monitorze Polskim czy Dzienniku Urzędowym. Ich dopełnienie stanowią materiały statystyczne GUS.

Cennym uzupełnieniem źródeł archiwalnych okazały się także materiały znajdujące się w zbiorach prywatnych, zwłaszcza te dotyczące działalności NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych w województwie łomżyńskim, którymi są m. in. dokumenty Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego „Solidarności” RI oraz opracowania przedstawiające historię tego Związku. Należy też wspomnieć o szesnastu relacjach zebranych przez autora rozprawy, znajdujących się w jego prywatnych zbiorach. Nader ważne dla poruszanej tematyki okazały się również artykuły prasowe. Dopełnieniem pracy są materiały w aneksach (mapy, zestawienia tabelaryczne, skany dokumentów, plakatów, ulotek itp.), choć zasadność zamieszczania niektórych z nich niekiedy jest dyskusyjna. Także wykaz wykorzystanej w pracy literatury jest zupełnie wystarczający.

Zasięg terytorialny badań w praktyce został ograniczony do obszaru byłego województwa łomżyńskiego. Także przyjęte cezury czasowe w zasadzie nie budzą większych zastrzeżeń. Jako czurę początkową przyjęto bowiem rok 1975, kiedy zaczął obowiązywać nowy podział administracyjny kraju, a więc kiedy powstało województwo łomżyńskie. Z kolei jako czurę końcową przyjęto rok 1989, czyli kres istnienia PRL-u choć jednocześnie należy przypomnieć, że istniejący wówczas podział administracyjny obowiązywał, aż do końca 1998 r. A swoją drogą objęcie badaniami całego okresu funkcjonowania województwa łomżyńskiego obejmującego lata 1975-1998 mogłoby dać interesujący materiał porównawczy między ostatnim piętnastoleciem PRL-u, a pierwszym okresem istnienia III RP.

Treść rozprawy jest zgodna z jej tytułem. Konstrukcja pracy, jej podział na rozdziały, podrozdziały i punkty oraz ich kolejność nie budzą większych zastrzeżeń. Praca ma układ chronologiczno-problemowy. Składa się ze wstępu (s. 10-17), siedmiu rozdziałów (s. 18- 406) i zakończenia (s. 407- 413).

Rozdział I (s. 18-84) „Sytuacja społeczno-gospodarcza wsi łomżyńskiej” składający się z trzech podrozdziałów jest wprowadzeniem do zasadniczych rozważań. Autor przedstawił w nim charakterystykę regionu łomżyńskiego w latach 1944-1975, następnie skupił się na okolicznościach powstania województwa łomżyńskiego, a także omówił infrastrukturę i sytuację gospodarczą na tym terenie. Szczerze mówiąc można mieć pewne wątpliwości dotyczące chyba zbyt szerokiego opisu działalności powojennego podziemia niepodległościowego i prześladowań Kościoła na terenie ziemi łomżyńskiej, choć niewątpliwie należało o tym wspomnieć. Warto przy tym dodać, że nie są to ustalenia nowe, ponieważ zrobił to już wcześniej w wielu publikacjach Krzysztof Sychowicz. Toteż w praktyce dopiero od strony 30 zaczyna się wątek bezpośrednio nawiązujący do głównego tematu pracy. W dalszej części rozdziału autor zauważa, że powstałe w 1975 r. województwo łomżyńskie

„cechował stosunkowo niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego” (s. 64). Należy stwierdzić, że wieś łomżyńska była wówczas po prostu biedna i zacofana. Warto też dodać, że jedynie niewielka część rolników posiadała własne ciągniki i inne maszyny, a w porównaniu do większości województw kraju warunki życia szczególnie na terenach wiejskich były tu znacznie trudniejsze. Do tego trzeba dodać kiepski stan większości zabudowań, dróg lokalnych oraz słabo rozbudowaną sieć kolejową. Tak więc w przypadku województwa łomżyńskiego ten bilans otwarcia był dość mizerny.

Rozdział II (s. 85-146) zatytułowany „Przemiany strukturalne w latach 1976-1989” zbudowany jest z trzech podrozdziałów. Autor dokonując analizy społeczno - politycznych aspektów rozwoju rolnictwa na terenie województwa łomżyńskiego zwraca uwagę, że w połowie lat 70. w województwie łomżyńskim kwalifikacje rolnicze posiadało zaledwie około 1/3 chłopów, a spora część z nich nie miała ukończonej nawet szkoły podstawowej. Jak już wspomniano, również stopień mechanizacji gospodarstw rolnych był niezadowalający. Następnie dość szeroko omówiono działalność instytucji powołanych do obsługi rolnictwa, którymi były m.in. Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego, Wojewódzki Zarząd Inwestycji Rolniczych, Gminna Służba Rolna, gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”, spółdzielnie kółek rolniczych, a także rolnicze spółdzielnie produkcyjne, które raz lepiej, a raz gorzej wywiązywały się ze swoich zadań. Na zakończenie tego rozdziału autor przedstawił zasady obowiązującego wówczas systemu punktowego w przydziałach maszyn rolniczych oraz naświetlił – co szczególnie ciekawe - specyfikę „eksperymentu łomżyńskiego” w postaci rzemieślniczych punktów usług mechanizacyjnych dla rolnictwa.

Rozdział III (s. 147- 212) zatytułowany „Oświata, kultura i ochrona zdrowia na wsi” składa się z czterech podrozdziałów. Początkowo autor skoncentrował się na funkcjonowaniu wiejskich placówek oświatowych, zwracając przy tym uwagę na główne problemy, którymi były m. in. brak wykwalifikowanej kadry

nauczycielskiej, trudności lokalowe, czy często wówczas funkcjonujące tzw. klasy łączone, wskazując przy tym, że jeszcze w roku 1977 r. na łomżyńskiej wsi w ten sposób w szkołach pobierało naukę ponad 30 proc. dzieci i młodzieży (s. 147). Następnie omówiono funkcjonowanie instytucji zajmujących się animacją życia kulturalnego, którymi głównie były gminne ośrodki kultury, kluby książki i prasy, kluby rolnika czy koła gospodyń wiejskich. W tym kontekście autor zwrócił też uwagę na obiekty zabytkowe architektury sakralnej, tj. kościoły i kapliczki, które - jego zdaniem - również pełniły rolę instytucji kulturalnych, „mając duży wpływ na szerzenie się kultury na wsi” (s. 80). Dalej odniósł się również do relacji społecznych na wsi łomżyńskiej zwracając przy tym uwagę, iż szczególnie w czasie masowych wyjazdów zagranicznych w celach zarobkowych, które miały miejsce głównie w dekadzie lat 80. więzi społeczne w środowisku wiejskim niejednokrotnie ulegały znacznemu osłabieniu, bądź też całkowitemu zerwaniu. W dalszej części tego rozdziału autor odniósł się również do pielęgnowania przez mieszkańców różnego rodzaju wiejskich zwyczajów i obyczajów, które powoli odchodzą już w zapomnienie. Na zakończenie przedstawiono funkcjonowanie placówek służby zdrowia i opieki społecznej zwracając przy tym uwagę na szereg bolączek i problemów, w tym m. in. niedostatek kadr medycznych, a szczególnie lekarzy, których wskaźnik w stosunku do liczby mieszkańców był dwukrotnie niższy od średniej krajowej. Podobnie było w przypadku bazy materialnej służby zdrowia.

W najkrótszym rozdziale IV (s. 213-240) zatytułowanym „Ruch młodzieżowy” składającym się z trzech podrozdziałów omówiono problematykę wychowania tzw. nowego obywatela w szeregach Związku Harcerstwa Polskiego, Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej oraz Związku Młodzieży Wiejskiej. W tym skądinąd ciekawym, nasyconym wieloma informacjami rozdziale autor chyba niepotrzebnie sięga aż do początków skautingu na ziemiach polskich i działalności ZHP w okresie międzywojennym, ponieważ są to rzeczy znane i oczywiste (s. 213-215). Natomiast w dalszej

części tego rozdziału autor zwraca uwagę, że od połowy lat 80. na wsi łomżyńskiej „panował marazm w działalności organizacji młodzieżowych” (s. 240), co – jak się wydaje - było przede wszystkim efektem zawiedzionych nadziei ludzi młodych przez lata karmionych propagandowymi sloganami i obietnicami, które nie wytrzymały porównania z otaczającą ich szarą peerelowską rzeczywistością.

Interesujący jest także rozdział V (s. 241-312) zatytułowany „Działania władz partyjnych wobec wsi łomżyńskiej”, w którym omówiono działalność PZPR, a także ukazano rolę i udział ZSL oraz SD w sprawowaniu władzy. Nie unikając trudnych tematów autor ukazał mechanizmy funkcjonowania partii i stronnictw politycznych w realiach wsi łomżyńskiej wskazując przy tym na szereg nieprawidłowości w tym zakresie, tak typowych dla tego okresu.

Z kolei w rozdziale VI (s. 313-350) „Kościół w życiu wsi łomżyńskiej” autor początkowo skupił się na zagadnieniu walki władz komunistycznych z Kościołem katolickim, a także działalności duszpasterstwa rolników. Zwrócił przy tym uwagę na silne przywiązanie polskich chłopów do wiary ojców i Kościoła katolickiego, co było szczególnie widoczne podczas kolejnych pielgrzymek do Ojczyzny Ojca Świętego Jana Pawła II. Na zakończenie tego rozdziału autor omówił także działalność zarejestrowanej w 1987 r. „Kościelnej Fundacji Wspomagającej Zaopatrzenie Wsi w Wodę”.

W ostatnim VII rozdziale (s. 351-406) pt. „Wydarzenia społeczno-polityczne lat 1980-1989 na wsi” składającym się z pięciu podrozdziałów ukazano proces powstawania, a następnie działalność na łomżyńskiej wsi NSZZ „Solidarność” RI podczas 16 miesięcy tzw. karnawału „Solidarności”, a następnie sytuację po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce 13 grudnia 1981 r. Autor zwrócił przy tym uwagę na dość dużą popularność NSZZ „Solidarność” RI wśród tamtejszych rolników, bowiem w 1981 r. na terenie ziemi łomżyńskiej Związek ten liczył ponad 13 tys. członków. W dalszej części rozdziału omówiono też zarówno przygotowania, jak i sam przebieg oraz wyniki wyborów do Sejmu

i Senatu, które odbyły się 4 i 16 czerwca 1989 r. Podobnie jak w całej Polsce, również w Łomżyńskim wybory te spowodowały istotne zmiany w krajobrazie politycznym i dały początek przemianom ustrojowym kraju.

Z kolei w zakończeniu Tadeusz Jan Długoborski dokonał podsumowania swoich dociekań naukowych. Raz jeszcze na przykładzie wsi łomżyńskiej wskazał na ważniejsze kierunki zmian polityki rolnej w PRL, nie zapominając przy tym o działaniach dokonanych w tzw. sferze społecznej. Należy przy tym podkreślić duży wkład pracy i wysiłek włożony w przygotowanie rozprawy zwłaszcza, że jej tematyka już od wielu lat nie jest autorowi obca, o czym świadczą choćby wcześniejsze publikacje naukowe m. in. w „Studiach Łomżyńskich”.

I jeszcze kilka uwag dotyczących stylistyki pracy oraz pewnych uchybień. Recenzowaną rozprawę można określić jako dość poprawną pod względem językowym co nie oznacza, że autor nie ustrzegł się pewnych błędów czy niezręczności stylistycznych. Poza tym w co najmniej kilkunastu miejscach pracy występują nieprawidłowości w zapisie przypisów. Należy też przypuszczać, że już po napisaniu pracy autorowi zabrakło nieco cierpliwości i dostatecznej uwagi, by raz jeszcze dokładnie przeczytać cały tekst. Wielka szkoda, ponieważ są to błędy, które przy wnikliwej lekturze dość łatwo można zauważyć i skorygować, gdyż niepotrzebnie psują ogólnie korzystny obraz recenzowanej rozprawy.

Zauważone błędy i nieścisłości

- s. 10 uprawiano koniczynę, a nie jak pisze autor „kończynę”.
- s. 18-19 autor raz używa pojęcia „radziecki”, a innym razem „sowiecki”. Należy to ujednoczyć.
- s. 23 Władysław Gomułka powiedział wówczas: „Władzy raz zdobytej, nie oddamy nigdy”.
- s. 23 chodzi o gen. Bolesława Kieniewicza, a nie Kiniewicza.

- s. 31 powinno być: powiatu wysokomazowieckiego.
- s. 49 powinno być: pomalowano na żółto.
- s. 67, 76,80-82, 97, 113, 117-119 i nast. występują błędne zapisy w przypisach. Jeżeli autor używa skróconego zapisu w języku polskim np. „tamże”, to w tej samej pracy nie należy używać skrótów w języku łacińskim np. „op. cit”. Trzeba się zdecydować na którąś z form.
- s. 92, 98, 133, 256, 296 powinno być: Józef Pińkowski, który w latach 1974-1980 był sekretarzem KC PZPR, a następnie premierem (1980-1981), a nie jak pisze autor „Pieńkowski”. W tekście ten błąd powtarza się w kilku miejscach.
- s. 104 Powinno być: na p^ołkach sklepowych, a nie pu^lkach sklepowych. Przecież nie chodzi tu o pułki wojska!
- s. 273 autor podaje, że w stanie wojennym „internowano w całym kraju ponad 10 tys. osób”. Jest to informacja nieścisła, ponieważ w świetle dotychczasowych ustaleń na ten temat przyjmuje się, iż w latach 1981-1982 łącznie wydano 10 132 decyzje o internowaniu w stosunku do 9736 osób.
- s. 315 powinno być: „ur^znęli”, a nie „urznęli”.
- s. 364 powinno być: „ogólnowojewódzkie”, a nie „ogólno wojewódzkie”
- s. 376 powinno być: „stuosobowa”, a nie „stu osobowa”.
- s. 394 W latach 1986-1991 Michaił Gorbaczow był sekretarzem generalnym KC KPZR, a nie I sekretarzem.
- s. 414 w bibliografii, wśród źródeł archiwalnych powinno być: „Protokoły z posiedzeń egzekutywy KG (a nie tak jak jest KC) PZPR w Kołakach Kościelnych, ponieważ w tym przypadku chodzi o Komitet Gminny, a nie Komitet Centralny.

Ponadto w egzemplarzu przesłanym do recenzji nie znalazło się streszczenie w języku angielskim, co jest jednym z wymogów ustawy z 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (art. 187.4).

Wnioski końcowe

Reasumując należy stwierdzić, że mimo wskazanych uchybień i uwag krytycznych recenzowana dysertacja mgr Tadeusza Jana Długoborskiego stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Posiada ona walory rozprawy naukowej i odpowiada ustawowym wymogom stawianym pracom doktorskim. Dowodzi to, że jej autor posiadał umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W związku z tym wnioskuję do Rady Dyscypliny Naukowej Historii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie o dopuszczenie mgr Tadeusza Jana Długoborskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Olsztyn, 15.06.2022 r.

